

prosazování vlastního zájmu na získávání peněz bylo právě zcela specifickou charakteristikou takových krajín, jejichž měšťanskokapitalistický rozvoj zůstal podle měřítek západního rozvoje „zaostalý“. Jak ví každý továrník, nedostatečná „coscienzosita“ dělníků³⁹ těchto zemí, třeba Itálie oproti Německu, byla jednou z hlavních překážek jejich kapitalistického rozvoje a je jí v určité míře stále. Kapitalismu je k ničemu jako dělník praktický stoupenec nedisciplinovaného „liberum arbitrium“ a rovněž, jak jsme se poučili u Franklina, naprosto bezohledný obchodník. Rozdíl tedy nespočívá v nerovnoměrně intenzivním vývoji nějakého „pudu po penězích“. Auri sacra fames je tak stará jako dějiny lidstva, které známe, avšak uvidíme, že ti, kteří se jí plně oddali jako pudu – například jistý holandský kapitán, který „by kvůli zisku proplul i peklem a i kdyby mu měly ohořet plachty“ –, *vůbec* nebyli představiteli smýšlení, z něhož vzešel specifický kapitalistický „duch“ jako *masový jev* – a o ten nám jde. Bezohledný zisk, který se vnitřně neváže na žádnou normu, existoval v dějinách ve všech dobách, kdekoli a jakkoli to jen bylo možné. Tak jako válka a námořní pirátství, tak ani svobodný, normami nevázaný obchod neznaly žádné zábrany vzhledem k příslušníkům cizích národů: „vnější morálka“ tu dovolovala i to, co bylo „mezi bratry“ zakázané. A tak, jak navenek kapitalistický zisk zdomácněl jako „dobrodružství“ ve všech formách hospodaření, které poznaly zpeněžitelný majetek a poskytovaly šance na takové jeho zhodnocování, aby přinášel zisk – prostřednictvím komendy poplatků za nájem, státních půjček, financování válek, knížecích dvorů, úředníků –, nachází se ono niterné dobrodružné smýšlení vysmívající omezením morálky rovněž všude. Absolutní a vědomá bezohlednost touhy po zisku stála často zcela neotřesitelně právě vedle nejpřísnější vázanosti na tradice. A s rozdrobováním tradice a s víceméně rázným pronikáním svobodného zisku i do nitra sociálních svazů už nedocházelo k etickému potvrzování a ražbě toho nového, co se obvykle jen fakticky *tolero-*

³⁹ Srv. v každém ohledu výstižné poznámky Sombartovy o německém národním hospodářství v 19. stol. (cit. d., str. 123). Zřejmě není třeba zdůrazňovat – i když následné studie ve svých rozhodujících hlediscích vcelku vycházejí z prací mnohem starších –, do jaké míry vděčí za své formulace pouhému faktu, že existují Sombartovy velké práce s přesnými formulacemi, a to i tam – a právě tam –, kde jdou jinými cestami. I ten, kdo se cítí Sombartovými názory ustavičně podněcován k rozhodnému odporu a kdo mnohé teze přímo odmítá, je povinen si tento fakt uvědomovat.

valo buď jako eticky indiferentní, nebo jako sice nepotěšitelné, leč – bohužel – nevyhnutelné. Toto bylo nejen normálním stanoviskem každého etického učení, ale – a to je bytostně důležitější – i praktického chování průměrného člověka „předkapitalistické“ epochy – „předkapitalistické“ v tom smyslu, že racionální zhodnocování kapitálu v *podnikání* a racionální kapitalistická organizace *práce* se ještě nestaly určujícími silami orientace hospodářského jednání. Jenže právě toto chování bylo jednou z nejsilnějších vnitřních překážek, na něž všude naráželo lidské přizpůsobení se předpokladům uspořádaného měšťanskokapitalistického hospodářství.

Protivníkem, s nímž musel „duch“ kapitalismu ve smyslu určitého, v rouchu „etiky“ vystupujícího a normami svázaného životního stylu bojovat především, byl ten způsob cítění a počínání, jež je možné označit jako *tradicionalismus*. Také zde se musí suspendovat každý pokus o nějakou konečnou „definici“, spíše si na několika zvláštních případech ozřejmíme – je přirozené, že i to bude pouze provizorní – co se tím – počínaje zdola u dělníků – myslí.

Jedním z technických prostředků, jichž moderní podnikatel obvykle využívá k vystupňování intenzity práce, aby od „svých“ dělníků dosáhl podle možností maximum pracovního výkonu, je *úkolová mzda*. Takovým případem, který neodvratně vyžaduje maximální vystupňování intenzity práce, je například v zemědělství sklizeň obilí, protože zejména při nejistém počasí na jejím maximálně možném urychlení závisí často mimořádně vysoké šance na zisk nebo ztrátu. Proto se zde využívá systém úkolových mezd. A proto, že se stupňováním výnosů a intenzity podnikání zájem podnikatele o urychlení sklizně všeobecně stále zvyšuje, dochází neustále k pokusům zainteresovat dělníky na vystupňování pracovního výkonu *zvyšováním* úkolových sazeb, čímž se jim nabízí příležitost, aby za krátkou dobu dosáhli mimořádně vysokou odměnu. Ale zde se už ukazují specifické obtíže: zvyšování úkolových sazeb totiž očividně způsobilo, že se ve stejném časovém úseku nedosáhlo většího pracovního výkonu, ale menšího, neboť dělníci na zvýšení úkolové mzdy neodpovídali zvýšením, ale snížením denního výkonu. Například muž, který při výdělku 1 marky za jedno jitro pokoseného obilí denně pokosil 2,5 jitra, a tak vydělal denně 2,5 marky, po zvýšení úkolové sazby o 25 feníků nepokosil, jak se doufalo s ohledem na příležitost vyšší odměny, třeba 3 jitra, aby tak vydělal 3,75 marky – což by pravděpodobně bylo možné –, ale jen 2 jitra denně, protože tak vydě-

lal stejně jako dosud rovněž 2,5 marky, a tak „dni učinil zadost“, jak se praví v bibli. Zvýšený výdělek ho podněcoval méně než snížení práce, neptal se: Kolik mohu denně vydělat, když dosáhnou nejvyššího možného maxima pracovního výkonu, ale kolik musím pracovat, abych vydělal onu částku 2,5 marky, již jsem dostával dosud a která pokrývá moje *tradiční* potřeby? Právě to je příkladem takového chování, které označuji jako „tradicionalismus“: Člověk nechce „od přírody“ vydělávat peníze a víc peněz, jednoduše chce jen žít, žít tak, jak je zvyklý, a vydělávat tolik, kolik na to potřebuje. Všude tam, kde moderní kapitalismus začínal svoje dílo stupňování „produktivity“ lidské práce stupňováním její intenzity, narážel na nekonečně houževnatý odpor ze strany tohoto leitmotivu předkapitalistické hospodářské práce a naráží na něj ještě dnes všude tím více, čím „zaostalejší“ je (z kapitalistického hlediska) dělnictvo, na něj je odkázaný. Jestliže selhal apel na „smysl pro zisk“ prostřednictvím vyšších mzdových sazeb, pak – máme-li zůstat u našeho příkladu – bylo zřejmé, že je třeba pokusit se o totéž prostředky právě opačnými: *snižováním* mzdových sazeb donutit dělníka, aby pro udržení svého dosavadního výdělku podal *vyšší* výkon než dosud. Tak či onak se zdálo, a nezaujatému zkoumání se zdá až dosud, že nízká mzda a vysoký zisk jsou ve vzájemné korelaci, že vše, co se ve mzdě zaplatí navíc, musí znamenat přiměřené snížení zisku. Touto cestou kráčel od počátku kapitalismus a vždy, po celé století, platilo jako článek víry, že nízké mzdy jsou „produktivní“, tj. že stupňují pracovní výkon, že, jak tvrdil už Pieter de la Cour – a v tomto bodě, jak ještě uvidíme, zcela v duchu starého kalvinismu – lid pracuje jen proto, že je chudý a jen potud, pokud je chudý.

Avšak i účinnost tohoto zdánlivě osvědčeného prostředku je omezena.⁴⁰ Kapitalismus pro svůj rozvoj jistě vyžaduje existenci

⁴⁰ Otázkou, kde leží tyto hranice, se zde přirozeně nezabýváme, a stejně ani postojem ke známé teorii o souvislosti mezi vysokou mzdou a vysokým pracovním výkonem, již nejdříve vytyčil Brassey, zformuloval a teoreticky zastával Brentano, historicky a zároveň konstruktivně Schulze-Gävernitz. Diskusi znovu otevřely Hasbachovy studie (in: *Schmollers Jahrbuch*, 1903, str. 385–391, 417 n.) a s konečnou platností nebyla uzavřena. Pro nás zde dostačuje fakt, o kterém nikdo nepochybuje a o kterém se ani pochybovat nedá, že nízká mzda a vysoký zisk, nízká mzda a příznivé vyhlídky průmyslového rozvoje rozhodně nejsou jednoduše totožné – že prosté mechanické peněžní operace vůbec nevedou k „výchově“ ke kapitalistické kultuře, a tím ani k možnosti kapitalistického hospodářství. Všechny

přebytku obyvatelstva, které lze za nízké ceny najímat na trhu práce. Jenže příliš velká „rezervní armáda“ sice jeho kvantitativní rozšiřování podle okolností podporuje, ale brzdí jeho kvalitativní vývoj, konkrétně přechod k takovým formám provozu, které práci využívají intenzivně. Nižší mzda vůbec není totožná s lacinou prací. Už z čistě kvantitativního hlediska klesá pracovní výkon za každých okolností s fyziologicky nedostatečnou mzdou a něco takového natrvalo často znamená právě „výběr nejneshopnějších“. Dnešní obyvatel Slezka pokosí při plném nasazení ve stejném čase o málo více než dvě třetiny toho, co lépe odměňovaný a lépe živěný obyvatel Pomořanska nebo Meklenburska; Polák – z čím vzdálenějšího východu pochází, tím menší fyzický výkon podá ve srovnání s Němcem. A dokonce i čistě obchodně nízká mzda jako opora kapitalistického rozvoje selhává všude tam, kde jde o výrobu produktů, které vyžadují nějakou kvalifikovanou (vyučenou) práci, nebo kde jde o obsluhu nákladních strojů, které se dají snadno poškodit, nebo kde je třeba nějaké výrazné míry soustředěné pozornosti a iniciativy. Nízká mzda se zde nevyplatí a dosahuje se jí opaku toho, co jsme zamýšleli. Neboť v tomto případě nejen že je nepostradatelný rozvinutý pocit odpovědnosti, ale vůbec takové smýšlení, které se přinejmenším po dobu práce oprostí od neustálé otázky: jak by s minimem výkonu a maximálně pohodlně bylo přesto možné dosáhnout obvyklé mzdy, a práci bude orientovat tak, jako by byla absolutním sebeúčelem – „povoláním“. Takovéto smýšlení ale není ničím přirozeně daným. Nemůže být bezprostředně vyvoláno ani vysokými, ani nízkými mzdami, ale pouze jako produkt dlouhotrvajícího procesu výchovy. *Dnes* se kapitalismu, který už dobře sedí v sedle, daří poměrně snadno rekrutovat své dělníky ve všech průmyslových zemích a v rámci jednotlivých zemí ve všech průmyslových oblastech. V minulosti to byl v každém jednotlivém případě velmi obtížný problém.⁴¹ A dokonce

příklady, které jsme zvolili, jsou čistě ilustrativní.

⁴¹ Proto ani často nedocházelo ke zdomácnění také kapitalistického průmyslu bez rozsáhlých přistěhovaleckých pohybů z oblasti starší kultury. Jakkoli správné jsou *Sombartovy* poznámky o protikladu mezi „zručností“ vázanou na osobu a výrobními tajemstvími řemeslníka na jedné a vědecky objektivovanou moderní technikou na druhé straně, v období vzniku kapitalismu se tento rozdíl sotva vyskytoval – i když (takřkajíc) etické kvality kapitalistického dělníka (a v určitém smyslu i podnikatele), byly svou „hodnotou vzácnosti“ často vyšší než zručnosti

i dnes se k cíli ne vždy dostává bez podpory mocného pomocníka, který, jak uvidíme dále, při něm stál i v době jeho vzniku. Co tím máme na mysli, můžeme zase objasnit na příkladu. Obraz zaostalé, tradiční formy práce dnes často nabízejí dělnice, zejména svobodné. Především jejich absolutní nedostatek schopnosti a ochoty vzdát se tradičních, už jednou naučených druhů práce ve prospěch jiných, praktičtějších, přizpůsobovat se novým formám práce, naučit se je, koncentrovat rozum anebo ho vůbec používat, na to vše si téměř obecně stěžují ti, kteří zaměstnávají děvčata, dokonce i německá děvčata. Úvaha o možnosti ulehčit si práci, především však učinit ji snesitelnější, se u nich obvykle setkává s úplným nepochopením, zvyšování úkolových sazeb je neúčinné, naráží na hradby návyku. Jinak je tomu zpravidla se specificky nábožensky vychovanými dívkami, konkrétně s dívkami pietistického původu – a to pro naše zkoumání vůbec není nedůležitý moment. Často slyšíme, a potvrzují to příležitostně statistické výzkumy,⁴² že *nejpříznivější šance k hospodářské výchově se vytvářejí v této kategorii. Schopnost myšlenkové koncentrace, jakož i absolutní ústřední postoj chovat se „k práci jako k povinnosti“, se tu velice často spojuje s přísnou hospodárností, která kalkuluje s výdělkem i s jeho výší vůbec, jakož i se střídavým sebeovládáním a uměřeností, které neobyčejně stupňují výkonnost. Půda pro takovéto chápání práce jako sebeúčelu, jako „povolání“, jak to kapitalismus vyžaduje, je tu potom nejpriznivější, šance na překonání tradicionalistického šlendriánu je tu největší v důsledku náboženské výchovy. Již tato úvaha ze současného kapitalismu⁴³ nám znova ukazuje, že se rozhodně vyplatí ptát se, jak se*

řemeslníka, které ustrnuly ve staletém tradicionalismu. A dokonce ani dnešní průmysl není při volbě svých sídel nezávislý na takovýchto vlastnostech obyvatelstva, jež byly získány dlouho tradicí a výchovou k intenzivní práci. Odpovídá okruhu dnešních představ, že tam, kde se tato závislost jednou zjistí, se s oblibou přesouvá na zděděné rasové kvality, místo toho, aby se přihlíželo k tradicím a výchově, což je podle mého názoru velmi pochybné.

⁴² Viz moji stat' *Zur Psychophysik der gewerblichen Arbeit*, v *Archiv*, XX-VIII, str. 263.

⁴³ Předchozí poznámky by mohly být nepochopeny. Sklon známého typu obchodníků využívat svým způsobem tvrzení: „Lidu musí být náboženství zachováno,“ a dřívější častý sklon širokých kruhů zvláště luteránského duchovenstva, aby se jim ze všeobecné sympatie k autoritě dalo k dispozici něco jako „černá policie“ všude tam, kde bylo zapotřebí pranýřovat stávkou jako hřích, odborové

asi mohly vytvářet tyto souvislosti mezi kapitalistickou schopností přizpůsobení a náboženskými momenty v době jeho mládí. Neboť z mnohých jednotlivých jevů lze usuzovat, že i tehdy existovaly podobným způsobem. Odpor a pronásledování, s nímž se setkávali ze strany svých druhů v práci například metodističtí dělníci v 18. století, se nikterak netýkaly – anebo se netýkaly především – jejich náboženského excentrismu, což dosvědčují zprávy o často se opakujícím ničení jejich příručních nástrojů – náboženského excentrismu bylo v Anglii více a mnohem nápadnějšího –, nýbrž zaměřovaly se na jejich specifickou „ochotu pracovat“, jak bychom to řekli dnes.

Avšak obraťme se znovu nejdříve k přítomnosti a k podnikatelům, jestliže si chceme také zde ozřejmit význam „tradicionalismu“.

Sombart ve svém výkladu geneze kapitalismu⁴⁴ rozlišoval „pokrývání potřeb“ a „zisk“ jako dva velké „leitmotivy“, mezi nimiž se pohybují ekonomické dějiny, a to vždy podle toho, zda je pro způsob a směr hospodářské činnosti směrodatná míra osobní *potřeby*, anebo na jejím omezení nezávislá snaha o *zisk* a *možnost* jeho dosahování. To, co označuje jako „systém hospodářství pokrývacího potřeby“, se na první pohled zdánlivě kryje s tím, co jsme tu popsali jako „ekonomický tradicionalismus“. Skutečně je tomu tak *tehdy*, když se pojem „potřeby“ ztotožňuje s *tradiční potřebou*. Jestliže tomu tak ale není, pak vypadávají široké masy, jež je co do formy jejich organizace třeba považovat za „kapitalistické“ i v tom smyslu definice „kapitálu“ ze sféry hospodaření pro „zisk“, kterou Sombart podává na jiném místě svého díla,⁴⁵ a patří do sféry „hospodářství pokrývacího potřeby“. Totiž také hospodářské podniky, které řídí soukromí podnikatelé ve formě obratu kapitálu (tj. peněz anebo zpeněžitelných statků), tedy nepochybně jako „kapitalistické podniky“ s cílem získávat nákupem výrobních prostředků a prodejem produktů, mohou mít o sobě rovněž „tradicionalistický“ charakter. V průběhu novějších hospodářských dějin tomu tak také bylo, a to nejen výjimečně, ale vcelku zpravidla – i když s neustále se opakujícími přerывy prostřed-

spolky jako podněcovatele „chamtivosti“ atd. – to jsou věci, s nimiž nemají nic společného jevy, o nichž je tu řeč. V momentech, jichž se tu v textu dotýkáme, nejde o ojedinělé, ale o velmi časté a, jak uvidíme, i typicky se opakující jevy.

⁴⁴ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, 1. vyd., 1902, I, str. 62.

⁴⁵ Tamt., str. 195.

nictvím stále nových a vždy mohutnějších zásahů „kapitalistického ducha“. „Kapitalistická“ forma hospodářství a duch, v němž je vedené, jsou sice obecně v „adekvátním“ vztahu, ale nikoli ve vztahu nějaké „zákonité“ vzájemné závislosti. A i když zde přesto výraz „*duch* (moderního) *kapitalismu*“⁴⁶ provizorně používáme pro takové smýšlení, které *profesně* systematicky a racionálně usiluje o legitimní zisk takovým způsobem, jak jsme to ukázali na příkladu Benjamina Franklina, dochází k tomu z historického důvodu proto, že ono smýšlení nalezlo v moderním kapitalistickém podnikání svou nejadekvátnější formu, a na druhé straně kapitalistické podnikání nalezlo v onom smýšlení nejadekvátnější duchovní hybnou sílu.

Samo o sobě se však obojí může velmi rozcházet. Benjamin Franklin byl naplněn „kapitalistickým duchem“ v době, kdy se jeho knihtiskařský podnik svou formou v ničem nelišil od nějakého řemeslného podniku. A uvidíme, že na prahu novověku nositeli smýšlení, které jsme tu označili jako „*duch kapitalismu*“ nebyli, nebo nebyli převážně, kapitalističtí podnikatelé obchodního patriciátu, ale mnohem snaživější vrstvy živnostenského středního stavu.⁴⁷ Ani v 19. století nejsou jeho klasickými reprezentanty vznešení gentlemani z Liverpoolu a Hamburku se svým zděděným majetkem z obchodu, ale často z opravdu malých poměrů pocházející zbohatlíci z Manchesteru anebo z Porýní-Vestfálska. Podobně tomu bylo už v 16.

⁴⁶ Ovšemže *moderní* racionální *podnikání* specifické pro Okcident, a nikoli kapitalismus lichvářů, vojenských dodavatelů, nájemců úřadů a výběřích daní, velkých obchodních podnikatelů a finančních magnátů, který je už po tři tisíciletí rozšířený po světě od Číny, Indie, Babylónu, Hellady, Říma, Florencie až do přítomnosti. Viz k tomu úvodní poznámku.

⁴⁷ Právě, že se a priori nedá vůbec předpokládat – a to je tu třeba zdůraznit – že na jedné straně technika kapitalistického podnikání a na druhé straně *duch* „práce jako povolání“, který kapitalismu obvykle propůjčuje jeho expanzivní energii, musely svou *původní* živnou půdu nacházet v těchže sociálních vrstvách. Podobně je tomu také se sociálními vztahy náboženských obsahů vědomí. Kalvinismus byl historicky jedním z nositelů výchovy ke „kapitalistickému duchu“. Jenomže z důvodů, které ještě vysvětlíme později, právě velcí finančníci, například v Holandsku, nebyli převážně stoupenci kalvinismu nejpřísnější observance, ale arminiány. Avšak zde jakož i jinde bylo „typickým“ nositelem kapitalistické etiky a kalvínského církevnictví *střední a drobné* měšťanstvo, pozdvihující se na úroveň podnikatele. Ale právě to souhlasí s tím, co jsme tu už říkali: Velcí finančníci a obchodníci existovali ve všech dobách. Avšak racionální kapitalistickou organizaci práce v měšťanské živnosti poznal až vývoj od středověku k novověku.

století: tvůrci tehdy vznikajících *průmyslových odvětví* byli v převážné většině zbohatlíci.⁴⁸

Například provoz banky či exportního velkoobchodu anebo i nějakého většího obchodu s drobným zbožím nebo konečně velko-prodejna zboží vyrobeného domácím průmyslem, jsou zajisté možné jen ve formě kapitalistického podniku. Přesto však mohou být všechny vedeny v přísně tradicionalistickém duchu: obchody velkých cedulových bank dokonce nesmějí být vedeny jinak. Zámofský obchod celých epoch se zakládal na monopolech a reglementech přísně tradicionalistického charakteru. V obchodě s drobným zbožím – nehovoříme zde o malých každodenních zlodějích bez kapitálu, kteří dnes volají po pomoci státu – je revolucionizace, která zúčtovala se starým tradicionalismem ještě v plném proudu. Je to stejná proměna, která rozbila staré formy toho systému prodeje, s nímž má moderní domácí práce příbuzné rysy jen co do formy. Jak tato revolucionizace probíhá a co znamená, to může být, i když se jedná o věci známé, znázorněno zase jen na zvláštním případě.

Z hlediska našeho dnešního vidění byl život nákupčích, alespoň v některých odvětvích kontinentálního textilního průmyslu,⁴⁹ až do poloviny minulého století dost pohodlný. Jeho průběh si můžeme představit asi takto: Rolníci přicházeli se svými utkanými látkami – často vyrobenými (v případě lněných látek) převážně nebo zcela ze surovin, jež sami vyprodukovali – do města, kde bydleli nákupčí, a ti jim po pečlivé, často úřední zkoušce kvality za ně zaplatili obvyklou cenu. Zákazníky nákupčích byli pro odbyt na větší vzdálenosti překupníci, kteří rovněž přijížděli a nakupovali ze skladu, i když většinou ještě ne podle vzorků, nýbrž podle běžných kvalit, nebo si dlouho dopředu objednávali, načež se pak eventuálně objednávalo u rolníků. K objíždění zákazníků docházelo, pokud vůbec, tak zřídka, nanejvýš v dlouhých periodách, jinak dostačovala korespondence a zvolna se rozšiřující zasilání vzorků. Malý rozsah úředních hodin, asi 5-6 denně, občas dokonce značně menší, byl v období kampaně, pokud k ní vůbec docházelo, větší – k tomu obstojný výdělek, postačující na

⁴⁸ Viz k tomu dobrou disertaci J. Maliniaka, Zürich 1913.

⁴⁹ Tento obraz je „ideálnětypický“, zkomponovaný z poměrů v rozličných jednotlivých odvětvích na rozličných místech; z hlediska ilustrativního cíle, kterému slouží, je ovšem lhostejné, že tento proces se ani v jediném případě, který máme na mysli, neodehrál vcelku tak, jak ho zde popisujeme.

slušný způsob života a v dobrých časech i na uložení menšího kapitálu, vcelku relativně velká vzájemná snášenlivost konkurentů a současně velká shoda v zásadách obchodování, hojně každodenní návštěvy, „besedy“, kromě toho ještě příležitostně podvečerní posezení při skleničce, při kávě, a vůbec pohodlné životní tempo.

Pokud pohlédneme na čistě kupecko-obchodní charakter podnikatelů, stejně jako když přihlížíme k faktu nepostradatelného vstupu kapitálů, které jsou s obratem investovány v obchodě, a rovněž pokud jde o objektivní stránku ekonomického postupu či o způsob vedení účetnictví, tak se v každém ohledu jednalo o „kapitalistickou“ formu organizace. Avšak bylo to „tradiční“ hospodářství, hledíme-li na *ducha*, který naplňoval podnikatele, který ovládal provoz obchodu a – lze přímo říci – tvořil základ „étosu“ podnikatelských kruhů: tradiční postoj k životu, tradiční výše zisku, tradiční míra práce, tradiční způsob obchodování a vztahy k dělníkům a v podstatě i vztahy k tradičnímu okruhu zákazníků, ke způsobu jejich získávání a k odbytu.

Najednou se nějak toto pohodlí náhle přerušilo, a to často bez toho, aby přitom nastala nějaká zásadní změna formy organizace – například přechod k uzavřenému podniku, ke strojovému tkalcovskému stavu atp. Co se stalo, bylo zpočátku pouze to, že se nějaký mladý muž z jedné ze zúčastněných rodin nákupcích odstěhoval z města na venkov, pro svou potřebu si starostlivě vybral tkalce, značně zvýšil jejich závislost a kontrolu, převychoval je z rolníků na dělníky, na druhé straně však zcela do svých rukou převzal obchod s drobným zbožím, pokud možno i přímý přístup k posledním odběratelům, osobně získával zákazníky, pravidelně je každoročně navštěvoval, především však dovedl přizpůsobit kvalitu výrobků výlučně potřebám a přáním zákazníků, aby je doslova „hltali“, a zároveň začal uplatňovat zásadu: „nízká cena, velký obrát“. Potom se začalo opakovat to, co je vždy a všude následkem takového procesu „racionalizace“: Koho to nevyneslo, ten padl. Idyla skončila, jen co započal zuřivý konkurenční boj, získávaly se značné majetky, které se už neukládaly na úrok, ale stále se investovaly do obchodu, starý, pohodlný a blahobytný postoj k životu ustoupil tvrdé věcnosti u těch, kteří se tohoto procesu zúčastňovali a které to vynášelo, neboť nespotřebovali, ale chtěli mít *zisk*, i u těch, kteří zůstali u onoho starého způ-

sobu, a proto se *museli* omezovat.⁵⁰ A – o to se tu jedná především – v takovýchto případech to *nebyl* v první řadě příliv nových *peněz*, jenž tuto změnu vyvolal – celý revoluční proces byl v některých případech, které znám, uveden do chodu jen několika tisíci kapitálu vypůjčenými od příbuzných –, nýbrž nový *duch*, „duch moderního kapitalismu“, který vstoupil do hry. Otázka po hybných silách expanze moderního kapitalismu není tedy v první řadě otázkou původu peněžních zásob zhodnocovaných kapitalistickým způsobem, ale především otázkou vývoje kapitalistického ducha. Kde ožívá a kde se mohl projevit, vytváří si sám peněžní zásoby jako prostředky svého působení, nikoli však naopak.⁵¹ Jenomže jeho nástup nebýval obvykle pokojný. Záplava nedůvěry, podle okolností i nenávisti, především morálního rozhořčení se zpravidla prvnímu novátorovi stavěla na odpor, často – jak je mi známo z vícero případů – se začaly vytvářet úplné legendy o temných stínech v jeho dřívějším životě. Pro nikoho dostatečně nezaujatého není obtížné postřehnout, že právě takového podnikatele „nového stylu“ mohl před ztrátou střízlivého sebeovládání a před morálním a ekonomickým ztroskotáním ochránit pouze neobyčejně pevný charakter, že kromě jasného pohledu a ráznosti mu nepostradatelnou důvěru zákazníků i dělníků získávaly právě určité a velmi výrazné „etické“ kvality a dodávaly mu dostatečnou pružnost pro překonání nesčetných překážek. Avšak právě tyto překážky mu všude umožňovaly mnohem intenzivnější pracovní výkon, jaký se nyní vyžaduje od podnikatele a jaký není slučitelný s pohodlným užíváním života – tedy právě etické kvality specificky jiného *druhu*, než byly etické kvality adekvátní tradice kapitalismu minulosti.

A stejně to zpravidla nebyli krkolomně odvážní bezskrupulózní spekulanti, ekonomicky dobrodružné povahy, které najdeme ve všech epochách hospodářských dějin, nebo prostě „velcí finančníci“, kteří způsobili tento navenek krajně nenápadný, ale pro zavedení ekonomického života na půdě tohoto nového ducha přece jen rozhodující obrát, nýbrž v tvrdé škole života vyrostlí, odvážní a zároveň

⁵⁰ Proto není náhodou, že např. právě toto první období počínajícího racionalismu, období prvních rozmachů německého průmyslu, jde ruku v ruce s celkovým úpadkem stylu předmětů každodenní spotřeby.

⁵¹ Tím však nechceme označit pohyb vzácných kovů za ekonomicky lhostejný.